Roll No. ...1504...

(T-2)

Code-026/A

Total No. of Questions : 4]

[Total No. of Printed Pages : 8

TERM-2 EXAMINATION

SS

2322

ECONOMICS

(Punjabi, Hindi and English Versions)

Time allowed : 2½ hours

Maximum marks : 40

(Punjabi Version)

ਨੋਟ : (i) ਆਪਣੀ ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਡ/ਪੇਪਰ-ਕੋਡ ਵਾਲ਼ੇ ਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਡ/ਪੇਪਰ-ਕੋਡ **026/A** ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਜ ਕਰੋ ਜੀ ।

(ii) ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਲੈਂਦੇ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਗਿਣ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਟਾਈਟਲ ਸਹਿਤ ਪੂਰੇ ਪੰਨੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਹਨ ਅਤੇ ਠੀਕ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹਨ ।

(iii) ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਲੀ ਪੰਨਾ/ਪੰਨੇ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੱਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ/ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

(iv) ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 4 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ । ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ।

(v) ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਕ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

(vi) ਸਧਾਰਣ ਕੈਲਕੁਲੇਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਇੱਕ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ । ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਅੰਕ ਦਾ ਹੈ । 8×1=8

(i) ਵੱਧ ਮੰਗ ਦਾ ਕੀਮਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ? 1

(ii) ਉੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਮੁਦਰਾ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? 1

(iii) ਬਜਟ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? 1

(iv) ਲੋਚਸ਼ੀਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? 1

(v) ਜੈਵਿਕ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? 1

(vi) ਪ੍ਰਵਾਸ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? 1

(vii) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਲਿਖੋ । 1

(viii) ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? 1

2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ 4 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹਨ । ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ 60-70 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4 ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਹੈ । 4×4=16

(i) ਵੱਧ ਮੰਗ ਦੇ ਕਿਸੇ ਚਾਰ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ । 4

(ii) ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਮਦਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ (i) ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ (ii) ਪ੍ਰਾਥਮਿਕ ਘਾਟਾ ਪਤਾ ਕਰੋ । 4

ਮਦਾਂ	(ਰੁ: ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)
ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	2,000
ਰਾਜਸਵ ਖਰਚ	2,700
ਪੂੰਜੀਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	1,300
ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ	600
ਕਰਜਿਆਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਅਤੇ ਵਿਨਿਵੇਸ਼	200
ਉਧਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੂੰਜੀਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	1,100
ਵਿਆਜ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ	800

(iii) ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਬਾਕੀ ਦੇ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ ? ਕਿਸੇ ਚਾਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ । 4

(iv) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਚਾਰ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ । 4

(v) ਵਾਤਾਵਰਣੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਚੁੱਕੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਚਾਰ ਕਦਮਾਂ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿਉ । 4

(vi) ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਰਲ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿੱਧੀ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤਾਂ ਦੀ ਸਰਲ ਔਸਤ ਵਿੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸੂਚਕਾਂਕ ਪਤਾ ਕਰੋ । 4

ਵਸਤੂਆਂ	2011 ਦੀ ਕੀਮਤ	2021 ਦੀ ਕੀਮਤ
A	153	260
B	100	120
C	120	210
D	240	350
E	70	60

3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ 4 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ । ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1 ਅੰਕ ਦਾ ਹੈ । $4 \times 1 = 4$

ਊਰਜਾ ਉਪਭੋਗ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਪਭੋਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਊਰਜਾ ਕਿਹੜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, 'ਊਰਜਾ ਅੰਕੜੇ 2019' ਜੋ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਾਂਖਿਅਕੀ ਦਫ਼ਤਰ, ਸਾਂਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਮਲ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਕੋਲਾ ਹੈ । 2017-18 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ 44% ਊਰਜਾ ਲੋੜਾਂ ਕੋਲੇ ਤੋਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਹੈ । 2017-18 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ 34% ਊਰਜਾ ਲੋੜਾਂ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਤੋਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ 13% ਊਰਜਾ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਜਲੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹੈ । 2017-18 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਨੇ 7% ਊਰਜਾ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਤੋਂ ਅਤੇ 2% ਊਰਜਾ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਲਿਗਨਾਈਟ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਲਾ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹਨ । ਕੋਲੇ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਜਦਕਿ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਯਾਤ ਬਿੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਊਰਜਾ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਊਰਜਾ ਦੇ ਗੈਰ-ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਜਾਂ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ।

(i) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2017-18 ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ ? 1

(ii) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਸਰੋਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ? 1

(iii) ਕੋਲੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਊਰਜਾ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਮੁੱਖ ਔਗੁਣ ਹੈ ? 1

(iv) ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਊਰਜਾ ਦਾ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? 1

4. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ 150-200 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ । ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6 ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਹੈ । $2 \times 6 = 12$

(i) ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਓ । ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ । 6

ਜਾਂ

ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ-ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ । 6

(ii) ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦਿਓ । 6

ਜਾਂ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਕਰੋ । 6

(Hindi Version)

नोट : *(i)* *अपनी उत्तर-पुस्तिका के मुख्य पृष्ठ पर विषय-कोड/पेपर-कोड वाले खाने में विषय-कोड/पेपर-कोड* **026/A** *अवश्य लिखें।*

(ii) *उत्तर-पुस्तिका लेते ही इसके पृष्ठ गिनकर देख लें कि इसमें टाइटल सहित पूरे पृष्ठ सही सलामत हैं एवं सही क्रम में है।*

(iii) *उत्तर-पुस्तिका में खाली छोड़े गये पृष्ठ/पृष्ठों के पश्चात् हल किये गये प्रश्न/प्रश्नों का मूल्यांकन नहीं किया जायेगा।*

(iv) *इस प्रश्न पत्र में कुल चार प्रश्न हैं। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर देना अनिवार्य है।*

(v) *प्रत्येक प्रश्न के अंक आगे लिखे गए हैं।*

(vi) *साधारण कैल्कुलेटर का उपयोग किया जा सकता है।*

1. **निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर एक वाक्य में दीजिए। प्रत्येक प्रश्न 1 अंक का है।** $8 \times 1 = 8$

(i) अधिक मांग का मूल्य स्तर पर क्या प्रभाव पड़ता है ? 1

(ii) उच्च वलयुक्त मुद्रा क्या है ? 1

(iii) बजट से क्या अभिप्राय है ? 1

(iv) लोचदार विनिमय दर कैसे निर्धारित की जाती है ? 1

(v) जैविक खेती क्या है ? 1

(vi) प्रवासन क्या है ? 1

(vii) भारत में ऊर्जा क्षेत्र की कोई एक समस्या लिखिए। 1

(viii) पर्यावरण से क्या अभिप्राय है ? 1

2. निम्नलिखित प्रश्न से **4** प्रश्नों का उत्तर दें। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 60-70 शब्दों में देना है। प्रत्येक प्रश्न 4 अंकों का है। $4 \times 4 = 16$

(i) अधिक मांग के किन्हीं चार कारणों का संक्षेप में वर्णन करें। 4

(ii) निम्नलिखित मदों के आधार पर (i) राजस्व घाटा (ii) प्राथमिक घाटा निर्धारित करें। 4

मदें	(करोड़ रुपये में)
राजस्व प्राप्तियां	2,000
राजस्व व्यय	2,700
पूंजीगत प्राप्तियां	1,300
पूंजीगत व्यय	600
ऋण वसूली और विनिवेश	200
उधार और अन्य पूंजीगत प्राप्तियां	1,100
ब्याज भुगतान	800

(iii) किसी देश के भुगतान शेष के प्रतिकूल होने के लिए उत्तरदायी विभिन्न कारण क्या हैं ? उनमें से किन्हीं चार की चर्चा कीजिए। 4

(iv) भारत में मानव पूंजी निर्माण के रास्ते में किन्हीं चार बाधाओं को संक्षेप में बताएं। 4

(v) पर्यावरणीय अवनति को रोकने के लिए उठाए जा सकने वाले किन्हीं चार कदमों का सुझाव दें। 4

(vi) निम्नलिखित आँकड़ों से सरल समूह विधि और मूल्य अनुपात की सरल औसत विधि का उपयोग करके सूचकांक ज्ञात कीजिए। 4

मदें	2011 में मूल्य	2021 में मूल्य
A	153	260
B	100	120
C	120	210
D	240	350
E	70	60

3. निम्नलिखित गद्यांश पढ़े और निम्नलिखित 4 प्रश्नों के उत्तर दें। प्रत्येक प्रश्न 1 अंक का है। 4×1=4

ऊर्जा उपभोग का ढ़ांचा यह निर्धारित करने में मदद करता है कि किसी भी अर्थव्यवस्था में उपयोग की गई ऊर्जा कौन से स्रोतों से प्राप्त की गई है। इससे, अर्थव्यवस्था के विषय में और देश में ऊर्जा के उपयोग के विषय में महत्वपूर्ण परिणाम निकाले जा सकते हैं। जहाँ तक भारत में ऊर्जा उपयोग के ढ़ांचे का सम्बन्ध है, 'ऊर्जा आँकड़े- 2019 '(Energy Statistics 2019)' जो कि केन्द्रीय सांख्यिकी दफ्तर, सांख्यिकी और प्रोग्राम अमल मंत्रालय, भारत सरकार द्वारा प्रकाशित की गई एक रिपोर्ट के अनुसार, भारत में ऊर्जा का मुख्य स्रोत कोयला है। 2017-18 में, भारत ने अपनी 44% ऊर्जा की जरूरतें कोयले से पूरी कीं। भारत में ऊर्जा का दूसरा मुख्य स्रोत पेट्रोलियम है। 2017-18 में भारत ने अपनीं 34% ऊर्जा की जरूरतें पेट्रोलियम से पूरी की हैं। इस समय के दौरान, बिजली से भारत ने अपनी 13% ऊर्जा की जरूरत पूरी की हैं। इस प्रकार बिजली भारत में ऊर्जा का तीसरा मुख्य स्रोत है। 2017-18 में, भारत ने 7% ऊर्जा का उपभोग प्राकृतिक गैस से और 2% ऊर्जा का उपयोग लिग्नाइट से किया है।

उपरोक्त विश्लेषण से स्पष्ट होता है कि कोयला और पेट्रोलियम भारत में ऊर्जा उपभोग के दो मुख्य स्रोत हैं। कोयले के अधिक प्रयोग के वातावरण पर बुरे प्रभाव पड़ते हैं, जबकि पेट्रोलियम पर अधिक निर्भरता देश के आयात बिल में वृद्धि करती है। इसलिए भारत को ऊर्जा के इन दोनों स्रोतों पर अपनी निर्भरता कम करने की जरूरत है। ऐसा करने के लिए, ऊर्जा के गैर-परंपरागत या नवीकरणीय स्रोतों से ऊर्जा प्राप्ति की संभावना का उपयुक्त प्रयोग करना भारत के लिए बहुत आवश्यक है।

(i) भारत में वर्ष 2017-18 में ऊर्जा की जरूरतें पूरा करने में पेट्रोलियम का कितना योगदान था ? 1

(ii) भारत में ऊर्जा के किस स्रोत का सबसे अधिक योमदान है ? 1

(iii) कोयले से ऊर्जा का मुख्य दोष क्या है ? 1

(iv) पेट्रोलियम से प्राप्त ऊर्जा का अर्थव्यवस्था को क्या नुकसान है ? 1

4. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर 150-200 शब्दों में दें। प्रत्येक प्रश्न 6 अंकों का है। 2×6=12

(i) केन्द्रीय बैंक को परिभाषित करें। केन्द्रीय बैंक के कार्यों की व्याख्या कीजिए। 6

अथवा

लचकदार विनिमय दर से क्या अभिप्राय है ? लचकदार विनिमय दर प्रणाली के गुण-दोषों का वर्णन करें। 6

(ii) भारतीय शिक्षा प्रणाली में सुधार के लिए सुझाव दें। 6

अथवा

भारत में ऊर्जा के पारंपरिक और गैर-पारंपरिक स्रोतों की विस्तार से चर्चा करें। 6

(English Version)

Note : (i) *You must write the subject-code/paper-code* **026/A** *in the box provided on the title page of your answer-book.*

(ii) *Make sure that the answer-book contains all pages (including title page) intact and are properly serialed as soon as you receive it.*

(iii) *Question/s attempted after leaving blank page/s in the answer-book would not be evaluated.*

(iv) *This question paper has a total of 4 questions. Every question must be answered.*

(v) *The marks of each question are written in front.*

(vi) *Simple calculator can be used.*

1. Answer to the following questions should be given in one sentence or one word. Each question carries 1 mark. 8×1=8

(i) What effect does excess demand have on the price level ? 1

(ii) What is meant by high powered money ? 1

(iii) What is meant by budget ? 1

(iv) How is the flexible exchange rate determined ? 1

(v) What is meant by organic farming ? 1

(vi) What is meant by migration ? 1

(vii) Write any one problem of power sector in India. 1

(viii) What is meant by the environment ? 1

2. **Answer any *four* questions out of the following. Each question should be answered in 60-70 words. Each question carries 4 marks.** 4×4=16

(i) Explain any four reasons for excess demand in brief. 4

(ii) Determine (i) Revenue Deficit and (ii) Primary Deficit on the basis of the following data. 4

Items	(Rs. in crores)
Revenue receipts	2,000
Revenue Expenditure	2,700
Capital receipts	1,300
Capital Expenditure	600
Debt Recovery and Disinvestment	200
Credit and other Capital receipts	1,100
Interest Payment	800

(iii) What are the various causes for the adverse balance of payment of a country ? Discuss any four of them. 4

(iv) Briefly explain any four obstacles in the way of human capital formation in India. 4

(v) Suggest any four steps that can be taken to prevent environmental degradation. 4

(vi) From the following data, find the index using (i) simple aggregative method and (ii) simple average of price relative method. 4

Items	Price in 2011	Price in 2021
A	153	260
B	100	120
C	120	210
D	240	350
E	70	60

3. Read the following paragraph and answer the following **four** questions. Each question is of 1 mark. 4×1=4

Energy consumption structure helps to determine the source of consumed energy in any economy. This can lead to important conclusions about the economy and energy consumption in the country. As far as the structure of energy consumption in India is concerned, the 'Energy Statistics 2019', according to a report published by the Central Statistics Office, Ministry of Statistics and Program Implementation, Government of India, coal is the main source of energy in India. In 2017-18, India met 44% of its energy needs from coal. Petroleum is the second major source of energy in India. In 2017-18, India met 34% of its energy needs from petroleum. During the same period, India met 13% of its energy needs from electricity. Electricity is thus the third major source of energy in India. In 2017-18, India consumed 7% of its energy from natural gas and 2% from lignite.

From the above analysis it is clear that coal and petroleum are the major sources of energy consumption in India. Excessive use of coal has a detrimental effect on the environment, while increasing dependence on petroleum increases the country's import bill. Therefore, India needs to reduce its dependence on these two sources of energy. To do so, it is imperative for India to make proper use of the potential energy generation from non-conventional or renewable energy sources.

(i) What was the contribution of petroleum in fulfilling energy requirements in India in 2017-18 ? 1

(ii) Which sources of energy has major contribution in India ? 1

(iii) What is the main disadvantage of energy from coal ? 1

(iv) What is the harm of energy from petroleum to the economy ? 1

4. Answer the following questions in 150-200 words. Each question carries 6 marks. 2×6=12

(i) Define Central Bank. Explain various functions of a Central Bank. 6

or

What is meant by a flexible exchange rate system ? Describe the advantages and disadvantages of a flexible exchange rate system. 6

(ii) Suggest some improvements in Indian education system. 6

or

Discuss in detail the conventional and non-conventional sources of energy in India. 6